

І. М. Паньонко

Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету “Львівська політехніка”,

канд. юрид. наук, доц.,

завідувач кафедри цивільного права та процесу

В. А. Коваль

адвокат

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДОГОВОРУ ЗБЕРІГАННЯ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ВІД X ДО XIX ст.

© Паньонко І. М., Коваль В. А., 2016

Проаналізовано особливості становлення договору зберігання в Київській Русі. Визначено особливості подальшого розвитку договору зберігання на українських землях після розпаду Київської Русі і до XIX ст.

Ключові слова: зберігання, договір зберігання, зберігач, поклажодавець.

І. М. Паненко, В. А. Коваль

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ДОГОВОРА ХРАНЕНИЯ НА УКРАИНСКИХ ЗЕМЛЯХ С X ПО XIX в.

Проанализированы особенности становления договора хранения в Киевской Руси. Определены особенности дальнейшего развития договора хранения на украинских землях после распада Киевской Руси и до XIX в.

Ключевые слова: хранение, договор хранения, хранитель, поклажедатель.

I.M. Panonko, V. A. Koval'

FORMATION AND DEVELOPMENT OF STORAGE CONTRACT IN UKRAINIAN LAND IN X–XIX CENTURIES

The peculiarities of the storage contract formation in Kyiv Rus are analyzed in the article. The features of further development of storage contract in Ukrainian land after the collapse of Kyiv Rus and to the nineteenth century are determined.

Key words: storage, storage agreement, custodian, depositor.

Постановка проблеми. Зберігання – один із важливих та поширених видів сучасних послуг, яку має на меті зберегти річ від псування і розкрадання. Цей вид послуг потрібен не тільки для задоволення індивідуально-побутових потреб (зберігання речей у гардеробі, в камерах схову), а і для задоволення підприємницьких потреб, які тісно пов'язаних з рухом матеріальних цінностей у цивільному обороті (зберігання на товарному складі). Зберігають речі громадян готелі, санаторії, будинки відпочинку, ломбарди та інші підприємства побутового обслуговування. Всім у результаті потрібно одне і те саме: зберегти належне їм майно.

Договір зберігання є один із найдавніших договорів. Розгляд правового закріплення інституту зберігання в історичному аспекті забезпечує знаходження його істотних характеристик, необхідних для адекватного сприйняття в поточній системі цивільних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Зазначена тематика не була предметом окремого дисертаційного або монографічного дослідження. Доволі поверхнево це питання досліджували науковці: І. Бойко, Е. Грамацький, С. Довбій, В. Заруба, В. Кульчицький, Х. Майкут, Б. Тищик та інші. Єдиним комплексним дослідженням договору зберігання є дисертація Е. Грамацького “Договір зберігання у цивільному праві”, проте науковець розглядає історію договору зберігання на українських землях лише починаючи з XIX ст., хоча цей договір був відомий українському праву ще в X ст. Сьогодні також захищені окремі дисертаційні роботи, які стосуються окремих різновидів договору зберігання, проте лише в одній роботі приділено певну увагу історичному розвитку договору зберігання. Це дисертаційна робота А. Демчука “Договір зберігання на товарному складі (складського зберігання)” (2015 р.). Вищезазначений науковець в окремому підрозділі проаналізував генезу регулювання відносин зберігання на товарному складі. Отже, питання, пов’язані з становленням та розвитком договору зберігання від X до XIX ст., залишаються малодослідженими.

Виклад основного матеріалу. Договір зберігання має давню історію свого становлення та розвитку. Зокрема цей вид договору був відомий ще в часи Київської Русі. У “Руській правді” згадується договір зберігання – поклажі, яка розглядалася як дружня послуга і не вимагала зайвих формальностей при укладенні договору [1]. Оскільки зберігання визнавалося безоплатним договором, то для підтвердження зберігання наявність свідків не була необхідною. Однак у випадку, якщо поклажодавець вимагав більше того, що віддав на зберігання, зберігач повинен був дати присягу про те, що повернув поклажодавцеві все, що прийняв на зберігання.

У тексті “Руської правди” зустрічаються і перші вкладні операції: “гроші в зростання”, “мед в настав”, або “хліб у присип”. Подібні договори укладалися в присутності свідків

Джерела права Галицько-Волинської держави також передбачали укладення договору зберігання чужих речей (поклажі), який розглядався як особиста послуга [2]. Особливості правового регулювання цього виду договору в Галицько-Волинській державі були такі самі, як і в Київській Русі.

У Великому Королівстві Литовському відносини зберігання регулювалися окремими розділами Литовських статутів. Наприклад, зберігання на товарному складі були врегульовані розділом VII, арт. XXX Литовського статуту 1566 р.: “зберігач зобов’язаний був зберігати річ так, щоб у випадку пожежі або крадіжки вона могла загинути або бути викрадена лише з майном зберігача. У випадку загибелі речі обов’язково потрібно було заявити про це в письмовому порядку до суду. Також розділ VII, арт. XXX, § 2 передбачав можливість так званого закритого зберігання. Згідно зі змістом цієї статті поклажодавцеві головним чином забезпечувався захист від надмірної цікавості зберігача [3].

Ст. 22 сьомого розділу Другого Литовського статуту 1566 р. поширювала на заставні речі юридичну дію давньоруської правової норми, яка звільняла зберігача від цивільно-правової відповідальності, якщо разом із предметом договору зберігання або застави були знищені також його власні речі. Для підтвердження цього факту в суді вимагалась присяга зберігача чи заставодержателя.

Порівняно з Руською правдою, в Литовських статутах цивільно-правова відповідальність зберігача посилювалась. Якщо внаслідок стихійного лиха чи іншої непереборної сили зазнали шкоди лише речі, передані на зберігання, то зберігач повинен відшкодувати поклажедавцеві вартість цих речей. Ст. 22 сьомого розділу Другого Литовського статуту 1566 р. тлумачила пошкодження предмета договору зберігання як цивільно-правовий делікт [4, с. 490; 5, с. 129, 130].

Згодом вже до Литовського статуту 1588 р. внесено певні корективи у правове регулювання договору зберігання порівняно з Другим Литовським статутом 1566 р., адже на її підставі встановлювалась необхідність укладання в письмовій формі цього договору та в присутності свідків. Недотримання письмової форми договору зберігання звільняло зберігача від цивільно-правової відповідальності [6, с. 103, 104].

Загалом згідно з литовськими статутами суб’єктами договору зберігання того періоду могли бути будь-які особи, здатні здійснювати операції, а поклажедавцями за договором складського зберігання могли бути лише купці (торгові люди). Об’єктом договору складського зберігання були тільки речі, призначені для обміну або продажу, тобто товари.

На українські землі впродовж їхнього історичного розвитку переселялися різні народності. Активно переселялися на українські землі вірмени. Вірмени були активними суб’єктами цивільних

правовідносин на українських землях у XIII–XVIII ст. Важливим джерелом права був Вірменський статут 1519 р.

Активна участь вірмен у здійсненні як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі, зокрема укладання найпоширеніших цивільно-правових договорів зумовила розвиток вірменського зобов'язального права. Тому і не дивно, що вірменському праву був відомий договір зберігання. Відповідно до ст. 37 “Про вірне зберігання та вірну руку” зазначено, що в тому випадку, коли надані на зберігання речі були викрадені третьою особою, яку спіймали під час вчинення злочину, її засуджували до страти через повішення. У тому випадку, коли злочинця не було впіймано, зберігач міг очиститися від підозри через складання присяги про те, що крадіжка сталася не через його недбалість. Претензії до зберігача майна розглядали в судовому порядку лише за наявності документального підтвердження передачі майна на зберігання, в протилежному випадку зберігач мав право очиститися від підозри до причетності щодо злочину через складання присяги. У кожному випадку зберігач майна під час судового розгляду мав керуватися приписами власного права. У тому випадку, коли худоба захворіла або загинула, зберігача звільняли від відповідальності шляхом складання присяги про те, що це сталось не з його провини. За вкрадену худобу відповідальність ніс сторож, крім випадку, коли худоба була вбита диким звіром. У випадку заподіяння умисної шкоди через підпал відповідальність несе винний у вчиненні, який мав компенсувати подвійну вартість заподіяної шкоди, у разі виникнення пожежі через недбальство – вартість заподіяної шкоди [6, с. 135].

У Гетьманщині було поширене Соборне уложення 1649 р., яке достатньо чітко визначало права та обов'язки сторін договору зберігання і приділяло особливу увагу відповідальності зберігача у разі втрати зданих на зберігання речей. Визначаючи наявність або відсутність вини поклажоотримувача, нормативний акт виходив з врахування рівня дбайливості зберігача до своїх власних речей та до речей поклажодавця. Так, у разі, якщо здані на зберігання речі були втрачені під час пожежі або вкрадені разом з майном зберігача, вина останнього у втраті речей поклажодавця була відсутня. У разі втрати речей тільки поклажодавця, вирішення питання про вину і відповідальність зберігача мав встановлювати суд [7, с. 17, 18].

У “Правах” зобов'язальне право врегульоване в чотирьох главах: XIV – “Про продаж, купівлю, викуп, дарування і про диспонування, тобто розпорядження всяким чином мастками та про різні записи”; XV – “Про майно і речі, які в найм або відкуп віддаються”; XVI – “Про борги, заставу, поруку, поклажу і про арешт”; XXVIII – “Про ярмарки, торги і купецькі договори” [8, с. 20]. Отже, договору зберігання була присвячена окрема глава, в якій детально був регламентований цей договір. У Гетьманщині багато уваги приділено виконанню договору зберігання. Зокрема, діяли загальні правила виконання зобов'язань, і була встановлена сувора відповідальність за порушення вимог виконання. Головним способом припинення договору зберігання було його виконання. За загальним правилом, смерть однієї зі сторін не припиняла зобов'язання, оскільки на спадкоємців переходили як права, так і обов'язки (борги). Договір зберігання також припинявся, якщо наставала випадкова неможливість його виконання. Вона могла бути фізичною та юридичною, фізична наставала тоді, коли предмет зобов'язання випадково гинув, а юридична – коли предмет зобов'язання вилучався з обігу.

Прийняття Зведення законів Російської імперії стало наступним етапом розвитку договору зберігання. Особливості цього договору були закріплені в розділі V книги IV Зведення законів Російської імперії “Про здачу і прийом на збереження, або про поклажу”. Відповідно до цієї частини вищезазначеного нормативно-правового акту особливості договору зберігання полягали в наступному: 1) передавати на зберігання майно могли тільки власник або його представник; 2) зберігання завжди було реальним договором; 3) письмова форма договору зберігання не була однією з умов його дійсності; 4) зберігач не мав права користуватися переданими йому на зберігання речами; 5) зберігання передбачалося безвідплатним, але з правом зберігача на відшкодування необхідних витрат; 6) детально визначалося коло тих доказів, що повинні надаватись на підтвердження передання речі на зберігання, при цьому допуск свідків виключався; 7) при вирішенні питання про відповідальність зберігача основним визнавався такий критерій, як необхідність ставитися до чужої речі, як до своєї; 8) за неповернення на першу вимогу речі зберігач повинен був відшкодувати поклажодавцю збитки і виплатити “узаконені відсотки” (6 % річних);

9) якщо зберігача визнавали банкрутом передане йому на зберігання майно не включалося в конкурсну масу і підлягало поверненню покладавцям [3, с. 7].

Окремим пунктом у цьому розділі було врегульовано питання щодо визначення відповідальності власника готелю за неналежне зберігання речей осіб, які в ньому проживали, у тому числі у випадку, якщо предмет зберігання не був відомий власнику готелю. Згідно з правовою нормою, підставою відповідальності був факт поміщення речі в готель або передача її утримувачу або його службовцем. Розмір відповідальності зберігача визначався виходячи з вартості втрачених речей в трьох випадках: якщо утримувач готелю відмовлявся від прийняття речі на зберігання; у разі втрати речей з вини працівників готелю; у разі втрати переданої на зберігання речі [7, с. 18].

На Правобережжі базою для подальшого удосконалення цивільного законодавства став цивільний кодекс, укладений у середині 90-х рр. XVIII ст., що набув чинності на території Східної Галичини та Буковини (1798 р.). Процес систематизації цивільно-правових норм в Австрії завершився введенням у дію загально-австрійського цивільного кодексу (1811 р.). Згідно з австрійським цивільним кодексом 1811 р. зобов'язання виникали внаслідок договору чи делікту. Вступати в зобов'язання заборонялось дітям молодше семи років і особам, позбавленим розсудку. У ст. 902 Цивільного кодексу Австрії зазначалось: “договори повинні виконуватись у той час, в тому місці й тим способом, як домовились сторони; за законом день має 24 години, місяць 30 днів, а рік – 365 днів”. Кодекс передбачав широкий спектр цивільно-правових договорів серед яких важливе місце займав договір зберігання. Договір зберігання (поклажі) породжував взаємні права й обов'язки його сторін, зокрема вимоги щодо відшкодування збитків зберігачеві чи покладавцю. Подібні вимоги повинні були пред'явлені протягом тридцяти днів від часу повернення речі [6, с. 282]. Крім того, в цьому кодексі було визначено порядок укладення попереднього та основного договорів зберігання. Головним же обов'язком зберігача, згідно з нормою § 961, було: “берегти пильно повірені йому речі, а через визначений час повернути їх покладавцеві в тому самому стані, в якому він їх отримав, з усім приростом” [3, с. 8]. В Австрійському цивільному кодексі досить детально були врегульовані відносини зберігання речі “під замком чи печаткою”. Крім того, цей правовий акт поширював загальні положення про регулювання відносин зберігання на договір зберігання на товарному складі.

Висновки. Тобто становлення зберігальних послуг на території України мало низку особливостей як в законодавчому, так і в практичному аспектах. Формування законодавчої бази щодо зберігальних послуг багато в чому пов'язане з розвитком інституту зберігання у вітчизняному цивільному праві.

З кожним новим століттям розвиток правового регулювання договору зберігання набував ширшої регламентації, зокрема якщо договору зберігання в часи Київської Русі було присвячено лише деякі норми “Руської правди”, то починаючи з XVIII ст. в кодифікованих актах з'являються цілі глави (розділи), присвячені цьому виду договору, крім того, з'являються нові різновиди договору зберігання та підсилюються гарантії його виконання.

1. Заруба В. М. *Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.): навч. посіб.* – К.: Істина, 2007. – 128 с. 2. Кульчицький В., Тищик Б., Бойко І. *Галицько-Волинська держава (1199-1349) / Монографія.* – Львів, 2005. – 280 с. 3. Демчук А. М. *Період розвитку відносин зі зберігання на товарному складі в Україні [Електронний ресурс].* – Режим доступу: http://конференция.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11_6_01.pdf. 4. *Статуту Великого князівства Литовського* : у 3-х т. Т.2. *Статут Великого князівства Литовського 1566 року* / [за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова]. – Одеса : Юридична література, 2003. – 560 с. 5. Майкут Х. В. *Цивільне право на українських землях за Литовськими статутами: історико-правове дослідження : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Х. В. Майкут; Львів. держ. ун-т внутр. справ.* – Л., 2009. – 218 с. 6. Бойко І. Й. *Правове регулювання цивільних відносин в Україні (IX–XX ст.)* : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / І. Й. Бойко. – К. : Атіка, 2012. – 348 с. 7. Гаряева Е. Ю. *Правовое регулирование отношений, возникающих при размещении ценностей в банковскую ячейку: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Гаряева Елена Юрьевна; [Место защиты: Московский государственный юридический университет имени О. Е. Кутафина].* – М., 2014. – 190 с. 8. Бойко І. Й. *Зобов'язальне право Гетьманщини за “Правами, за якими судиться малоросійський народ 1743 року”.* – Львів: Світ, 1998. – 52 с.